

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Н. Богдан Лепкий. Життя і діяльність. Тернопіль: Джура, 2001. 72 с.
2. Бойченко І. Філософія історії : [підручник]. І. В. Бойченко. К.: Знання, 2000. 724 с.
3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. За ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
4. Лепкий Б. Сотниківна. Історична картина з часів Івана Виговського : повість. Інсценізації Олексі Скалозуба, Богдана Мельничука. Упорядкув. та передм. : Н. Білик; прим. Н. Білик, Б. Мельничука. Тернопіль: Богдан, 2012. 280 с.
5. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. К.: Рад. школа, 1965. 436 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У 2 томах. Т.1. Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
7. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Омелян Прицак. К.: Кембридж : Б.В., 1991. 80 с.

Небельська Наталія

Науковий керівник – проф. Лановик З. Б.

**ХРИСТИЯНСЬКА ТА АТЕЇСТИЧНА МОДЕЛІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У
ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ**

Складність вивчення екзистенціалізму полягає у тому, що у радянську епоху екзистенціалізм не вивчався, бо таврувався клеймом буржуазної течії. Поодинокі праці про екзистенціалізм з'явилися вже у період незалежної України, але увага зверталася на український екзистенціалізм, а європейський – залишався у тіні. Тому дослідження творів сучасної зарубіжної літератури (не лише ХХ століття) є неможливим без осмислення їх кризь призму екзистенціалізму.

Теоретико-методологічною основою статті стали праці вітчизняних літературознавців: Девдюк І. В., Куцупал С. В., Яковенко М.Л, Токмань Г. Л, Ніколенко О. М. та інших. Критичний аналіз літературних творів здійснюємо кризь призму праць теоретиків філософії екзистенціалізму, зокрема Габріеля Марселя, Альбера Камю, Жана-Поля Сартра, Серена К'еркегора, Карла Ясперса, Мартіна Гайдеггера та інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні відмінностей християнської та атеїстичної моделей екзистенціалізму у французькій літературі ХХ століття на прикладі праць Жана-Поля Сартра та Габріеля Марселя.

Культура ХХ століття значною мірою відрізнялася від минулих століть людської цивілізації, бо розвивалася під впливом двох світових війн та морально-культурної кризи. Події Другої світової війни стали ключовими у творенні змін соціально-політичного та культурного життя усього світу, і саме війна неабияк видозмінила літературний процес [1, с. 43]. У ХХ столітті світ став уособленням еkleктики культур, релігій, філософських напрямів та течій; вшент зруйнувалися усталені інститути – культурні, національні, моральні, політичні, релігійні (яскраво прогресував антирелігійний рух) [13, с. 84]. Філософсько-культурна складова урізноманітнілася новаторськими ідеями, напрямками, новизною тем характеризувався змішаністю понять та методологій [13, с. 84].

Трагічний досвід смерті став провідною темою усіх видів мистецтва, де кожен із митців пропонував свій спосіб осмислення, хто у класичній формі, а хто у новаторській – авангардистській. Письменники та філософи зазвичай вдавалися до проблем ролі кожної людини як окремого індивіда, її внутрішніх переживань, протистоянь добра та зла; людини як невід'ємного елемента суспільства, де кожен несе відповідальність за свої вчинки [1, с. 43]. Центральними настроями мистецтва стали відчай, розчарованість, страх, втрата сенсу життя. Постмодернізм викривав темні сторінки життя суспільства, люди якого за словами Умберто Еко опинилися на самісінькому краю прірви [12, с. 461]. Життя завмирає, здавалося б дороги далі вже немає, але саме тут, на краю прірви людині відкриваються нові знання, вона по-новому переосмислює сенс життя, спосіб життя, вона по-іншому дивиться на смерть [6, с. 48]. Людина стоїть на межі вибору: або погубити себе (духовно впасти у прірву), або врятувати себе (зробити крок назустріч собі) – переосмислити спосіб життя, погляди, цінності та віднайти свободу.

Література цього періоду наповнилася новим змістом, наблизилася до таких наук, як політологія і соціологія, а її яскравими рисами стали психологічність та філософічність, та не з метою навчити читача, як це було у добу Просвітництва, а для того, щоби спонукати до якнайглибшого розуміння природи особистості [1, с. 43]. У другій половині XIX – початку XX століття саме Франція визначала загальний напрям руху європейської та світової культури. У Франції зародилися провідні художні течії та школи, які отримали визнання усього світу; з'явилися нові види мистецтва, такі як кінематограф та сформувалися тенденції, які стали провідними у мистецтві XX століття.

У 40-50-х роках XX століття особливої популярності набуває «екзистенціалізм – філософсько-художня система, у якій найбільш повно виразились настрої і сподівання воєнного та повоєнного покоління, що усвідомило абсурдність власного існування, свою приреченість та самотність» [1, с. 43].

Як літературний напрям екзистенціалізм виник у Франції у 40-х роках XX століття завдяки творчості Жана-Поля Сартра та Альбера Камю. Програмними творами європейського екзистенціалізму вважаються праці згаданих письменників, а саме: трактат Ж.-П. Сартра «Буття і ніщо» (1943), праця «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1945), роман «Нудота» (1938), збірка оповідань «Мур» (1939), п'єси «Мухи» (1943) та інші. Свої екзистенційні погляди А. Камю виклав у філософському есе «Міф про Сізіфа» (1942), «Бунтівна людина» (1951), повісті «Чужий» (1942), романі «Чума» (1947) та п'єсі «Калігула» (1944) [1, с. 43].

Зазвичай письменники-екзистенціалісти викладали думки у загальнодоступній формі, осмислити зміст яких міг як інтелігент, так і пересічний робітник [1, с. 43]. Тому й твори екзистенціалістів доступно, але водночас і глибоко тривожили душі читачів у всьому світі, поширюючи вчення екзистенціалізму та захоплюючи весь повоєнний літературний простір.

Філософсько-світоглядну програму екзистенціалізму можна звести до наступних тез:

- Світ, в якому живе людина – цілковитий хаос та абсурд, де немає порядку і сенсу;
- Людина як елемент світу не в змозі впливати на те, що відбувається довкола неї, їй не під силу впорядкувати хаос;
- Навіть якщо у світу-хаосу є мета, то людині вона не відома;
- Людське життя не має сенсу, не має цілі, тому життя – це лише існування [1, с. 43].

У статті «Екзистенціалізм – це гуманізм» Жан-Поль Сартр чітко розділив екзистенціалістів на дві кардинально протилежні течії: християнську (релігійну) та атеїстичну. З цього приводу він писав: «Справа, втім, дещо ускладнюється тим, що існують два різновиди екзистенціалістів: по-перше, це християнські екзистенціалісти, до яких я відношу Ясперса та сповідуючого католицизм Габрієля Марселя; й по-друге, екзистенціалісти-атеїсти, до яких належать Гайдеггер і французькі екзистенціалісти, в тому числі я сам» [7, с. 320-321].

Християнський (релігійний) екзистенціалізм вважають результатом християнської культури. Він утверджує, що Бог створює людину незавершеною, відкритою до саморозвитку. Відповідно до християнської моделі матеріальне земне життя не має цінності. Людина повинна жити за законами Господніми, плекати у серці любов та надію на життя вічне. Ніщо, що має земне походження, не повинно сіяти страх та сумніви у людській душі, а істинне щастя може досягнути той, хто у хвилини випробувань душею повертається до вічного (до Бога). Земне життя приводить людину до Бога. Людська душа безмежна та вічна.

Якщо говорити про атеїстичну модель екзистенціалізму, то вона заперечує існування Бога. Представники цієї моделі екзистенціалізму задаються запитаннями, чому люди приходять у цей світ, повен абсурду та страждань для того, щоб все одно померти. Вони не вірять у вічне життя, тому й самогубство як спосіб порятунку від світу, вважають беззмістовним. Єдине, що залишається, – це прийняти безглуздість світу та жити. Людина-суб'єкт перебуває в опозиції до навколишнього світу, соціальних та етичних догм, вона відчуває себе непотрібною та самотньою.

Сартр стверджував: «Тих і інших об'єднує лише переконання в тому, що існування переує сутності...» [7, с. 321]. Що означає «існування переує сутності»? Сартр пояснює це, навівши приклад створення ремісником ножа. Ремісник чітко знає для чого йому ніж, яким він має бути, яка техніка його створення та інше. Так само і творець (ремісник божественного рівня), коли створює людину, добре знає, що він творить. Сартр пише, що у 18-му столітті атеїзм ліквідував поняття Бога, але не ідею про те, що сутність переує існуванню [7, с. 321].

Людина усвідомлює себе лише після того, як починає існувати, тобто «істота» стає людиною лише згодом, і лише такою, якою саме себе зробить (вибере).

Габріель Марсель – видатний французький філософ та письменник ХХ століття, найяскравіший представник християнського екзистенціалізму, який порушив проблеми цінності і безсмертя, таємниці родини, безсмертя душі, втрати близької людини та інші [10, с. 54]. У своїй книзі «До трагічної мудрості та за її межі» Марсель вважав, що для сучасної людини мудрість (знання) може бути лише трагічною [3, с. 407]. Він поєднав тлумачення смерті Гайдегера зі своїм тлумаченням «трагічної мудрості». Для того, аби вийти за межі цієї «трагічної мудрості», потрібно звільнитися від протиставлення «буття та сущого». Філософ пояснив відмінність між поняттями «буття та суще» відмінністю між світлом й тим, що воно освітлює. Тобто буття – це Світло (у розумінні Марселя – це Бог) освітлює суще – людину, а сенсом людського існування є відкритість перед цим божественним Світлом [3, с. 414].

У праці «Досвід конкретної філософії» Габріель Марсель запропонував філософське осмислення смерті коханої людини. Говорячи про «загробне життя», він переконаний, що той, кого ми любимо, залишається для нас «сущим». Ця людина продовжує жити в нас, у нашій реальності, проте через обмеженість нашої психології, нам не вдається це осмислити [4, с. 118]. У праці «Цінність і безсмертя» філософ запропонував два типи ставлення до людини, яка померла: збереження образу та існування [10, с. 64]. Образ померлої людини ми бережемо у пам'яті, відтворюємо його, оглядаємо цей образ з усіх сторін, як річ, спомин про яку з плином часу все більше тьмяніє. Другий тип ставлення – це продовження існування того, хто помер, але залишився у люблячих серцях. Марсель пише: «Отже, доведеться тут обирати між цими двома підходами, одне з яких буде скромним і строго відповідатиме даним досвіду, тоді як друге буде довільним і майже безглуздим» [5, с. 171].

Також філософ намагався відшукати противагу смерті, не віднайшовши її у житті, він зробив висновок, що особливу роль у житті людини відіграє любов як втілення свободи. Він говорив про те, що саме любов є тим надійним підґрунтям для протистояння перед відчаєм, страхом, смертю. «Ця онтологічна противага може полягати лише у позитивному використанні свободи, яка стає поєднанням, тобто любов'ю. І відразу смерть не тільки опускається на терезах, а й долається...» [4, с. 113]. На думку Марселя, любов неперервна і підноситься над ірраціональними істинами [10, с. 67].

Жан-Поль Сартр – видатний французький філософ та письменник ХХ століття, один із засновників атеїстичного екзистенціалізму. Згідно з філософією Сартра, людина – унікальна істота, яка має право на вибір власної волі, а основним проявом її існування є свобода. Сартр вважав, що бути вільним – означає бути собою [11, с. 116]. У праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» філософ висловив думку, що атеїстичний екзистенціалізм є більш послідовним, ніж християнський, бо він вчить, що людина спочатку існує – з'являється на світ, і лише потім стає сутністю – самовизначається [7, с. 322].

У автобіографічній повісті «Слова» (1964) Ж.-П. Сартр писав про те, що у дитинстві з ним займалися катехизисом, його навчали священної історії та Євангелії, але не дали можливості вірити, це привело до безладу, який став своєрідним порядком, а католицьке поняття священності перейшло у словесність [9, с. 170]. Сартр зізнався, що він тридцять років дивився і не бачив, бо могутня колективна сила – віра інших, ввела його в оману. На тридцятому році життя мислитель зробив для себе висновок, що Бога не існує. «... з того часу у мене ніколи не виникало бажання його воскресити» [9, с. 171].

Найоб'ємнішою працею Сартра є «Буття і ніщо. Досвід номенологічної онтології» (1943), яку критики назвали «Євангелієм французького атеїстичного екзистенціалізму» [11, с. 116]. Основними концептами праці є «буття-в-собі» та «буття-для-себе», а провідною темою – відношення людського буття до самого себе («буття-для-себе» до «буття-в-собі»). Людське буття Сартр розглядав в ситуаціях, де і виникають проблеми цінностей, які породжуються розумінням того, що «буття-для-себе» (людське буття) – це постійне прагнення до самовдосконалення (до «буття-в-собі»), бо завжди відчувається неповнота. Отже, існувати – це бути активним, перебувати у постійній роботі над собою [2, с. 76].

Особливе значення Сартр надавав людській діяльності, бо вважав, що діяти – означає змінювати світ. Саме на цій стадії дослідження у філософа і виникло поняття «свобода». Сартр писав: «Свобода – це якраз те ніщо, яке міститься у серці людини і яке змушує людську

реальність робити себе, замість того, щоб бути... Людина не може бути то вільною, то рабом – вона цілком та завжди вільна або її немає взагалі» [8, с. 452]. Можемо зробити висновки, що за Сартром, свобода тісно пов'язана із людською діяльністю («буття-для-себе») у напрямку до вдосконалення внутрішнього «Я» («буття-в-собі»).

Працю «Екзистенціалізм – це гуманізм» Сартр завершив думкою про те, що екзистенціалізм – це не атеїзм, який заперечує існування Бога, швидше він заявляє про те, що навіть, якщо Бог існує, це нічого не змінить. І це зовсім не означає, що екзистенціалісти не вірять в існування Бога, просто не має значення існує Він, чи ні. На думку Сартра людина повинна знайти себе та зрозуміти, що ніщо не спроможне врятувати її від самої себе, навіть беззаперечний факт існування Бога. «В цьому смислі екзистенціалізм – це оптимізм, вчення про дію. І тільки внаслідок нечесності, плутаючи свій власний відчай з нашим, християни можуть називати нас зневіреними» [7, с. 344].

Отже, християнська та атеїстична моделі екзистенціалізму є абсолютно різними, протилежними течіями. Головна відмінність полягає у трактуванні свободи як центральної характеристики людського буття (з точки зору екзистенціалізму). Для атеїстичного екзистенціалізму свобода не є чимось наперед детермінованим, людина народжується в оточенні різних ціннісно-культурних систем, яким повинна кинути виклик, апробувати їх. На відміну від атеїстичного, християнський екзистенціалізм сповідує свободу як поле, окреслене цими ціннісно-культурними системами, де пріоритетною є система, створена християнською релігією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Девдюк І. В. Основні тенденції розвитку світової літератури 40-50-х рр. ХХ ст. Зарубіжна література в школах України. 2014. № 12. С. 43 – 45.
2. Куцепал С. В. Свобода як скарб і кара у концепції Ж.-П. Сартра. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 105. С. 75 – 78.
3. Марсель Г. К трагической мудрости и за её пределы. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
4. Марсель Г. Опыт конкретной философии. Пер. с фр. – М.: Республика, 2004. – 224 с.
5. Марсель Г. Цінність і безсмертя. Пер. з фр. – К.: КМ Academia, Пульсари, 1999. – С. 155 – 177.
6. Ніколенко О. М. Постмодернізм – один з найвагоміших мистецьких напрямів ХХ ст. Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. 2003. № 4. С. 48 – 51.
7. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм. Сумерки богов. – М., 1989. – С. 319 – 344.
8. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
9. Сартр Ж.-П. Слова. Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1965. – 174 с.
10. Токмань Г. Смерть коханої: діалог лірики Володимира Свідзінського і філософії Габріеля Марселя. Слово і час. 2012. № 11. С. 53 – 67.
11. Шпак Ю. Бути вільним – означає бути самим собою. Дніпро. 2013. № 10. С. 114 – 117.
12. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». Эко У. Имя розы. – М., 1989. – С. 427-468.
13. Яковенко М. Л. Соціокультурна актуальність екзистенціалізму. Вища школа. 2012. № 10. С. 84 – 91.

Таранова Дарина
Науковий керівник – проф. Куца О. П.

АВТОРСЬКА ВІЗІЯ МИСТЕЦТВА У ПОВІСТЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Проблема втілення краси у мистецькому творі не втрачала актуальності для митців протягом століть, оскільки саме краса поставала основоположною засадою творчих нововідкриттів. Названа проблема зосереджувалася у двох аспектах – матеріальному (буквальному наслідуванні природи) та ідеальному (пріоритет особистісної ідеї творця). Т. Шевченко неодноразово порушував це питання, зокрема на сторінках свого Щоденника у дискусії з польським філософом К. Лібельтом. Зазначимо, що наукові міркування К. Лібельта відрізнялися від домінуючої у ті часи філософії розуму та абстрактної думки.

Дослідники характеризували ці міркування як філософію образів та ідей. У полеміці з названим філософом Т. Шевченко відстоював тезу про те, що талановитий митець не може абсолютизувати лише суб'єктивні уявлення. Не приймаючи ідеалістичних поглядів польського філософа про абсолютну свободу митця, Т. Шевченко зауважував: «Мне кажется, что